

**ZATRUDNIENIE W ROLNICTWIE INDYWIDUALNYM
W OKRESIE TRANSFORMACJI I INTEGRACJI
EUROPEJSKIEJ**

Bożena Karwat-Woźniak

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB

Abstrakt. Newralgicznym problemem polskiego rolnictwa jest zbyt duża liczba pracujących. Uaktywnienie pożądaných zmian strukturalnych wiąże się między innymi ze zmniejszeniem liczby zatrudnionych w tym sektorze. Dlatego dokonano oceny przeobrażeń w działalności zawodowej ludności rolniczej i zatrudnieniu w rolnictwie indywidualnym. W pracy wykorzystywano głównie wyniki panelowych badań IERiGŻ-PIB przeprowadzonych na próbie ok. 4 tys. gospodarstw rodzinnych powyżej 1 ha UR. Stwierdzono, że wraz z zaawansowaniem procesów przystosowania gospodarki i rolnictwa do potrzeb konkurencyjnego rynku zmniejszało się zatrudnienie w rolnictwie i postępował proces profesjonalizacji pracy w tym sektorze, jednak nadal cechuje go nadmierne zatrudnienie i duża skala niewykorzystanych zasobów pracy (17% – stopa osób zbędnych).

Słowa kluczowe: zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym, nakłady pracy

WPROWADZENIE

W warunkach nasilającej się konkurencji jednym z zasadniczych problemów rozwoju rolnictwa stała się proefektywnościowa przebudowa struktur społeczno-ekonomicznych tego sektora. Te zmiany w znacznym zakresie warunkują zasoby siły roboczej tkwiące w rodzinach rolniczych, a zwłaszcza zakres ich wykorzystania. Przyspieszenie pożądaných zmian strukturalnych w rolnictwie wiąże się zatem między innymi z możliwością uaktywnienia procesów zmniejszania liczby zatrudnionych w działalności rolniczej oraz zwiększania ich wydajności pracy [Ziętara 2003]. Osiągnięcie tych celów wymaga odpływu pracujących w gospodarstwie do zajęć pozarolniczych [Sztanderska 2003, Kaleta 2005]. Ponadto sprostanie nasilającej się konkurencji wymaga wzrostu skali i jakości produkcji, co wiąże się z procesami koncentracji ziemi [Zegar 2008]

i stałym doskonaleniem technologii wytwarzania produktów rolniczych [Kulawik 2007]. Te uwarunkowania skutkują zmniejszeniem zapotrzebowania na pracę [Woś 2000], ale powodują również konieczność większego angażowania się w działalność rolniczą osób tam zatrudnionych oraz wzrostu ich umiejętności. Tym samym wyodrębniła się grupa osób traktujących wykonywane zajęcia rolnicze profesjonalnie, pracujących w jednostkach umożliwiających uzyskanie dochodów przynajmniej równych średnim zarobkom poza rolnictwem, tj. wysokotowarowych [Karwat-Woźniak 2008].

Celem artykułu była analiza zmian w działalności zawodowej ludności¹ z rodzin rolniczych oraz procesów racjonalizacji zatrudnienia w działalności rolniczej wraz z nasileniem się konkurencji. Rozpoznanie tych kwestii jest szczególnie ważne w związku z coraz wyraźniejszym oddziaływaniem procesów globalizacji na rolnictwo.

Podstawowym materiałem empirycznym były wyniki badań terenowych, prowadzonych przez IERiGŻ-PIB w latach: 1992, 1996, 2000 i 2005. Ankieta obejmowała zasięgiem wszystkie indywidualne gospodarstwa rolne² powyżej 1 ha użytków rolnych (UR), położone w tych samych 76 wsiach. Miejscowości były dobrane celowo tak, by wielkość badanych podmiotów³ odzwierciedlała rzeczywistą strukturę obszarową gospodarstw indywidualnych. Ankietowane jednostki stanowiły ok. 0,2% faktycznej liczby gospodarstw rodzinnych. Ich liczebność w 2005 roku wynosiła 3,7 tys., a 96% z nich prowadziło działalność rolniczą. Materiały z badań terenowych zostały uzupełnione o dane statystyki masowej.

TENDENCJE ZMIAN W ZATRUDNIENIU LUDNOŚCI ROLNICZEJ

Procesy restrukturyzacji polskiej gospodarki i związane z tym zmiany w alokacji czynnika pracy w odniesieniu do ludności rolniczej początkowo skutkowały nie tylko całkowitym zahamowaniem możliwości jej odpływu do pracy poza rolnictwem, lecz także utratą pracy poza własnym gospodarstwem [Frenkel i Rosner 2001]. Ze względu na rodzinny charakter organizacji produkcji w rolnictwie, który cechuje się między innymi możliwie najpełniejszym wykorzystaniem własnych zasobów pracy, populację rolniczą charakteryzuje większa aktywność zawodowa [Zegar 2006]. Jednak również w rodzinach rolniczych następowało systematyczne obniżanie poziomu działalności zawodowej. Z tym trendem wiązały się również zmiany w strukturze osób zatrudnionych według miejsca pracy (rys. 1).

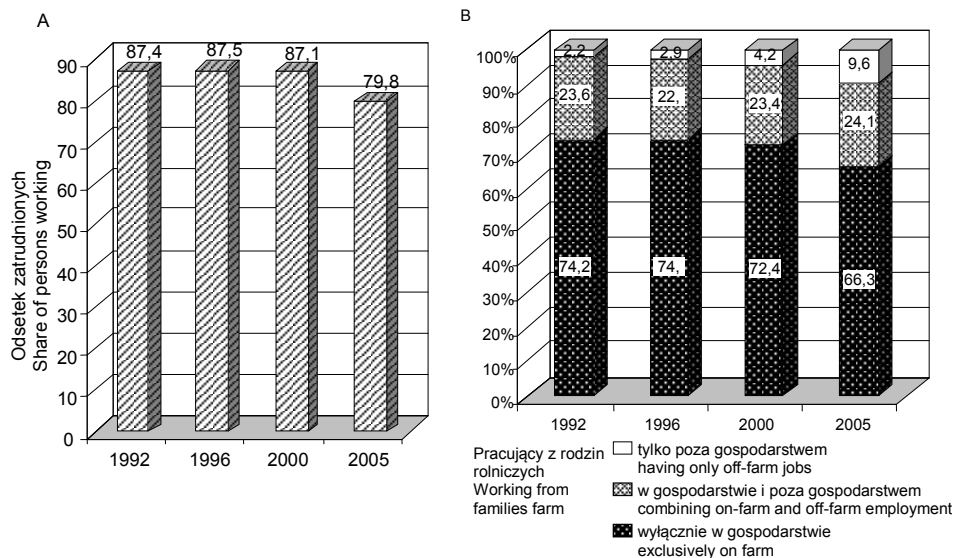
Z badań ankietowych IERiGŻ-PIB wynika, że w latach 1992-2005 wskaźnik zatrudnienia⁴ ludności związanej z gospodarstwem indywidualnym zmniejszył się z 87 do 80%,

¹ Zgodnie z przyjętymi definicjami odnoszącymi się do rynku pracy, jeżeli nie zaznaczono tego inaczej, analiza dotyczy ludności w wieku 15 lat i więcej.

² Mimo pewnych różnic pojęciowych używa się zamiennie nazw rolnictwo (gospodarstwo): rodzinne, indywidualne, chłopskie.

³ W tekście pracy stosuje się zamiennie określenia: gospodarstwo, jednostka, podmiot.

⁴ Wskaźnik zatrudnienia to udział osób pracujących w liczbie ludności ogółem (danej grupy). W przypadku analizowanej ludności rolniczej współczynnik aktywności zawodowej, tj. udział osób aktywnych zawodowo (pracujących i poszukujących pracy), był tylko o co najwyżej 0,7 pp. większy od wskaźnika zatrudnienia. Ta zbieżność jest konsekwencją rodzinnej organizacji produkcji i szczególnych cech procesów wytwórczych, co powoduje, że z reguły nawet osoby *de facto* poszukujące zatrudnienia nierolniczego wnoszą wkład pracy w działalność rolniczą.

Rys. 1. Zmiany w skali pracujących (A) i strukturze zatrudnienia według miejsca pracy ludności rolniczej (B)

Źródło: opracowano na podstawie badań ankietowych IERiGŻ-PIB 1992, 1996, 2000 i 2005.

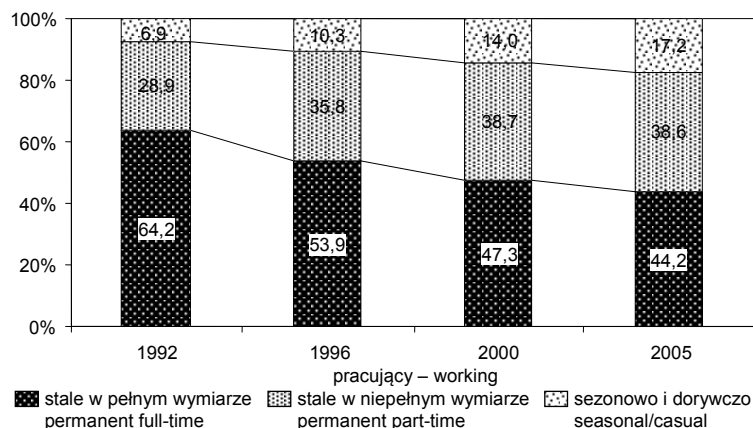
Fig. 1. Changes in the share of employed (A) and employment structure according to workplace of agricultural population (B)

Source: survey of the IAFE-NRI 1992, 1996, 2000 and 2005.

nastąpiło to przede wszystkim pomiędzy 2000 a 2005 rokiem. Przyczynił się do tego wzrost bierności zawodowej, głównie spowodowanej spadkiem angażowania się do prac w gospodarstwie uczącej się młodzieży oraz osób w wieku emerytalnym.

Zmianom w działalności zawodowej ludności rolniczej towarzyszyły również przeobrażenia w strukturze zatrudnionych według miejsca pracy. Przy czym, podobnie jak w przypadku wielkości pracującej populacji rolniczej w latach 1992-2000, zmiany w strukturze zatrudnionych według miejsca pracy były również niewielkie. Odsetek osób pracujących wyłącznie w gospodarstwie nieznacznie się zmniejszył (z 74 do 72%), a jednocześnie liczba osób zatrudnionych wyłącznie poza gospodarstwem wzrosła prawie o 70%. Nadal jednak takie sytuacje dotyczyły niewielkiej grupy pracujących z rodzin rolniczych (ok. 4%). Wraz ze wzrostem zaawansowania procesów dostosowania polskiej gospodarki do funkcjonowania w warunkach konkurencji i poprawą sytuacji na rynku pracy te tendencje wyraźnie się wzmacniały. W konsekwencji w 2005 roku 66% pracujących osób z rodzin rolniczych było zatrudnionych tylko we własnej działalności rolniczej, a prawie 10% wyłącznie poza gospodarstwem. W tym czasie, podobnie jak w całym okresie od 1992 roku, ok. 25% pracujących z rodzin rolniczych łączyło działalność zawodową z pracą w gospodarstwie i poza nim.

Przemiany w strukturalnym rozkładzie ludności pracującej w rodzinnym gospodarstwie i poza nim oznaczają, że coraz większa grupa osób z rodzin rolniczych zaczyna aktywnie poszukiwać alternatywnych miejsc zatrudnienia, często całkowicie rezygnując z pracy w gospodarstwie. Coraz wyraźniej zarysowują się tendencje do racjonalizacji zatrudnienia i angażowania się do pracy w działalności rolniczej tylko osób niezbędnych.

Rys. 2. Zmiany w strukturze zatrudnionych wyłącznie i głównie w rodzinnym gospodarstwie rolnym według czasu pracy

Źródło: opracowano na podstawie badań ankietowych IERiGŻ-PIB 1992, 1996, 2000 i 2005.

Fig. 2. Changes in structure of population working exclusively and mainly in family farm according to working time

Source: survey of the IAFE-NRI 1992, 1996, 2000 and 2005.

Ich potwierdzeniem jest również zmniejszająca się liczba osób, dla których praca w rodzinnym gospodarstwie jest jedynym lub głównym miejscem działalności zawodowej. Według danych ankietowych w latach 1992-2005 udział tej zbiorowości w grupie pracującej ludności rolniczej zmniejszył się z 76 do 68%. Ten proces był związany ze zmianą zakresu angażowania się do prac w prowadzonej działalności rolniczej. Wyrażał się przede wszystkim zmniejszeniem liczby osób zatrudnionych w gospodarstwie stale, w pełnym wymiarze czasu (z 64 do 44%) oraz ponad dwukrotnym wzrostem (z 7 do 17%) liczby osób pracujących okazjonalnie. Wyraźnie powiększyła się również grupa osób pracujących w gospodarstwie stale, ale krócej niż osiem godzin dziennie (z 29 do 39%).

Należy również dodać, że w latach 1992-2005 ludność pracująca wyłącznie bądź głównie w rodzinnych gospodarstwach, lecz w niepełnym wymiarze czasu, była znacznie zróżnicowana pod względem wkładu pracy w prowadzoną działalność rolniczą, jednak również te różnice ulegały przeobrażeniom⁵. Tendencje tych zmian potwierdzają

⁵ Z badań ankietowych wynika, że w latach 1992-2005 wśród osób pracujących w gospodarstwie stale w niepełnym wymiarze czasu prawie dwukrotnie wzrósł udział grupy pracujących tylko do 2 godzin dziennie (z 25 do 48%), podczas gdy odsetek zatrudnionych co najmniej przez 5 godzin w całym analizowanym trzynastolecu utrzymywał się praktycznie na stałym poziomie i wynosił 18-19%. Jeszcze widocześniejsze zmiany zaszły w relatywnie bardziej zróżnicowanej pod względem wkładu pracy populacji zatrudnionej w gospodarstwie sezonowo lub dorywczo, dla której działalność rolnicza była wyłącznym bądź głównym miejscem pracy. W latach 1992-2005 znacząco zmniejszyła się liczba osób, które pracowały w gospodarstwie do 20 dni (z 60 do 39%), a jednocześnie prawie dwukrotnie wzrosła populacja zatrudnionych przez 76-150 dni (z 5 do 9%), podczas gdy liczba pracujących 151 dni i więcej wynosiła ok. 1%.

procesy profesjonalizacji zatrudnienia w rodzinnym gospodarstwie rolnym, a także utrzymywanie się nadal relatywnie dużej grupy wnoszącej względnie niewielki wkład pracy. Z perspektywy prowadzonej działalności rolniczej ta grupa osób jest zbędna, gdyż ich odejście nie powoduje uszczerbku dla poziomu produkcji rolniczej (krańcowa produktywność ich pracy jest bliska zera) i w zasadzie określa rozmiary niewykorzystanych zasobów pracy w rolnictwie. Tym samym wyznacza skalę bezrobocia ukrytego [Woś 2000]. Ważny jest nie fakt występowania niewykorzystanych zasobów pracy, lecz przede wszystkim ich wielkość. W sytuacji, gdy liczba osób zbędnych w gospodarstwach znacząco przekracza poziom tzw. bezrobocia higienicznego⁶ z reguły nasilają się problemy z unowocześnianiem rolniczych struktur [Woś 2000].

Ustalenie wielkości bezrobocia ukrytego jest trudnym i złożonym problemem, gdyż w gospodarce rodzinnej nawet bezrobocie określone mianem rzeczywistego nie wyodrębnić się klarownie. Dlatego każdy sposób określania zbędnie zatrudnionych jest obciążony niedoskonałościami, które wynikają w głównej mierze ze złożoności tej problematyki. Przy określaniu tego zjawiska na podstawie materiału ankietowego za najważniejsze uznano kryterium niewykorzystanego czasu pracy⁷. Zgodnie z tym warunkiem można szacować, że w 2005 roku w rolnictwie indywidualnym pracowało 490 tys. osób w wieku produkcyjnym zbędnych z punktu widzenia potrzeb gospodarstwa (co określa szacunkową wielkość ukrytego bezrobocia w sektorze rolnym) i było to ok. 17% ludności w ustawowym wieku aktywności pracującej wyłącznie lub głównie w gospodarstwie (stopa osób zbędnych).

NAKŁADY PRACY W RODZINNYM GOSPODARSTWIE ROLNYM

Wyrazem zachodzących przemian są również zmiany w nakładach pracy⁸. Po niewielkim wzroście w tym zakresie odnotowanym w pierwszym okresie transformacji gospodarczej⁹ znów dało się zauważyć tendencje do ograniczenia nakładów pracy w działalności rolniczej (tab. 1). W latach 1992-2005 nakłady pracy w przeliczeniu na 1 gospodarstwo zmniejszyły się z 1,50 do 1,19 AWU, tj. prawie o 21%. Te korzystne zmiany były wynikiem ograniczenia nakładów pracy członków rodziny, które w tym czasie spadły z 1,45 do 1,13 FWU, czyli o ponad 22%, podczas gdy nakłady pracy najemnej¹⁰ wzrosły prawie o 17%. Jednak nadal obca siła robocza stanowiła margines

⁶ Przyjmuje się, że graniczną wartością bezrobocia higienicznego jest stopa bezrobocia na poziomie 4%, czyli gdy udział bezrobotnych w ogólnej liczbie zdolnych do pracy (pracujących i bezrobotnych) nie przekroczy tego wskaźnika.

⁷ Za zbędne uznano wszystkie osoby w wieku produkcyjnym pracujące wyłącznie lub głównie w indywidualnym gospodarstwie rolnym, które w ciągu roku pracowały co najwyżej 3 miesiące, a także osoby pracujące w ciągu dłuższego okresu, ale nie więcej niż 3 godziny dziennie.

⁸ Nakłady pracy zostały wyrażone w ekwiwalencie pełnego etatu, tj. pełnozatrudnionych. Oznacza to, że 1 osoba pełnozatrudniona pracuje w gospodarstwie rolnym 2120 godzin w ciągu roku, tj. 265 dni roboczych po 8 godzin dziennie, co odpowiada 1 jednostce przeliczeniowej pracy, którą skrótowo oznaczono AWU, a jednostkę pracy członków rodziny rolniczej – FWU.

⁹ Według danych z badań terenowych w 1992 roku nakłady pracy w przeliczeniu na 1 gospodarstwo były o 4,0% wyższe niż w 1988 roku (1,50 wobec 1,44 AWU).

¹⁰ Do tej kategorii zaliczono również pomoc sąsiedzka, natomiast nie uwzględniono pracowników wykonujących usługi w gospodarstwie rolnym.

Tabela 1. Zmiany w poziomie nakładów pracy w gospodarstwie indywidualnym
Table 1. Changes in labour inputs in individual farm

Rok Year	Roczne jednostki pracy Annual work units				Dynamika zmian Change dynamics			
	ogółem total		w tym własnej of which family		ogółem total		w tym własnej of which family	
	na 1 go- spodarstwo per 1 farm	na 100 ha UR per 100 ha AL	na 1 go- spodarstwo per 1 farm	na 100 ha UR per 100 ha AL	na 1 go- spodarstwo per 1 farm	na 100 ha UR per 100 ha AL	na 1 go- spodarstwo per 1 farm	na 100 ha UR per 100 ha AL
1992	1,50	20,0	1,45	19,5	100,0	100,0	100,0	100,0
1996	1,42	17,2	1,37	16,6	94,7	86,0	94,5	85,1
2000	1,33	15,3	1,27	14,7	86,7	76,5	86,7	75,4
2005	1,19	12,4	1,13	11,8	79,3	62,0	77,9	60,5

Źródło: opracowano na podstawie badań ankietowych IERiGŻ-PIB 1992, 1996, 2000 i 2005.
Source: survey of the IAFE-NRI 1992, 1996, 2000 and 2005.

(5%) w ogólnych nakładach pracy w działalności rolniczej. Te tendencje potwierdziła również analiza danych o nakładach pracy w przeliczeniu na 100 ha UR. W okresie 1992-2005 wielkość tego wskaźnika zmniejszyła się o ponad 38% (z 20,0 do 12,4 AWU na 100 ha UR).

Procesy ograniczania zatrudnienia w gospodarstwach z różnym nasileniem zaznaczały się w kolejnych badanych przedziałach czasowych. Nakłady pracy na 100 ha UR w czteroleciu 1992-1996 zmniejszały się średniorocznie o 3,5%, podczas gdy w okresie 1996-2000 analogiczny wskaźnik wynosił 2,8%, a w latach 2000-2005 – 3,8%. Odnotowane po 2000 roku przyspieszenie skłonności do racjonalizacji zatrudnienia należy wiązać głównie z wyraźnie szybszymi niż w latach wcześniejszych procesami: koncentracji ziemi¹¹ i wzrostu liczby gospodarstw dużych obszarowo¹² oraz poprawy technicznego uzbrojenia gospodarstw, zwłaszcza w maszyny i urządzenia umożliwiające kompleksową mechanizację prac w produkcji rolniczej¹³. Te przeobrażenia stymulowały również zwiększone możliwości migracji zarobkowej, głównie do krajów tzw. starej UE [Zwoliński 2006]. Ponadto odpływ siły roboczej z Polski nie tylko wpływał na zmniejszenie podaży zasobów pracy, ale również stymulował tworzenie nowych miejsc pracy,

¹¹ Z danych ankietowych wynika, że w latach 2000-2005 przeciętna powierzchnia gospodarstwa z działalnością rolniczą wzrosła o 9,4% (z 8,5 do 9,3 ha UR), podczas gdy w latach 1992-2000 średni obszar badanej jednostki powiększył się o 7,6% (z 7,9 do 8,5 ha UR).

¹² W 2005 roku udział gospodarstw 50-hektarowych i większych wyniósł 1,4%, podczas gdy w 2000 roku wynosił 0,7%, a w 1992 roku tylko 0,2%.

¹³ W latach 2000-2005 udział gospodarstw z ciągnikami dobrze wyposażonych w maszyny wzrósł z 16 do 24%. Ten wzrost potwierdza również postęp w mechanizacji całego procesu wytwarzania. W tym czasie liczba gospodarstw posiadających zestaw maszyn pozwalający na całkowite zmechanizowanie całego procesu technologicznego wzrosła prawie o 20%. Były to zmiany prawie dwukrotnie szybsze niż w latach dziewięćdziesiątych XX wieku.

co było związane z rosnącym popytem rodzin, w których skład wchodził emigranci [Rosiek 2007].

Przy rozpoznawaniu procesów racjonalizacji zatrudnienia w gospodarstwach rodzinnych należy uwzględnić nie tylko wspomniane wcześniej zmniejszenie liczby pracujących w rolnictwie, ale również wpływ tych tendencji na profesjonalizację tego zatrudnienia. W polskich warunkach za przejaw postępującej profesjonalizacji pracy w gospodarstwie uznaje się przede wszystkim systematyczne ubywanie kobiet i osób starszych z grona pracujących w produkcji rolniczej stale, w pełnym wymiarze czasu. Z badań ankietowych wynika, że w latach 1992-2005 wystąpiło około pięciokrotne ograniczenie udziału czynności wykonywanych przez osoby w wieku poprodukcyjnym (z 19 do 4%) oraz znaczące przez kobiety (z 80 do 63%). Te zmiany szczególnie zaznały się w gospodarstwach o dobrej sytuacji ekonomicznej, zwłaszcza wysokotowarowych. W konsekwencji w tych jednostkach 86% całkowitych nakładów pracy stanowiły czynności wykonywane przez osoby pracujące stale w pełnym wymiarze czasu, przy czym 66% tej pracy świadczyli mężczyźni. Należy także dodać, że wśród ogółu gospodarstw chłopskich również większość nakładów pracy stanowiły czynności członków rodziny rolniczej pracujących w gospodarstwie stale w pełnym wymiarze czasu i w 2005 roku było to 70% całkowitych rodzinnych nakładów pracy.

Zarówno ogólne i strukturalne zmiany w nakładach pracy w rolnictwie indywidualnym, jak niezmiennosc przedstawionych powyżej tendencji potwierdzają badania empiryczne GUS. Według badania struktury gospodarstw rolnych, w latach 2005-2007 nastąpił dalszy spadek ogólnych nakładów pracy, zarówno pracy w przeliczeniu na 1 gospodarstwo indywidualne powyżej 1 ha UR (z 1,19 do 1,17 AWU, tj. o 1,7%), jak i na 100 ha UR (z 14,7 do 14,3 AWU na 100 ha UR, czyli o 2,7%). Było to konsekwencją około 3,5-procentowego zmniejszenia się nakładów pracy członków rodziny rolniczej.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Na podstawie wykonanych analiz można stwierdzić, że w badanym okresie następowaly pozytywne zmiany w zakresie działalności zawodowej populacji rolniczej. Te przeobrażenia były uwarunkowane działaniami podejmowanymi przez ludność rolniczą, jak również oddziaływaniem procesów regionalizacji i ogólnej koniunktury gospodarczej na sytuację w rolnictwie i pozarolniczy rynek pracy.

W latach 1992-2005 następowało zmniejszenie liczby pracujących w rolnictwie indywidualnym, przy czym zmiany te uległy wzmocnieniu w ostatnim analizowanym pięcioleciu. W pięcioleciu 2000-2005 liczba pracujących w rolnictwie indywidualnym zmniejszyła się o 13,4%, tj. średniorocznie o 2,7%, i były to zmiany szybsze niż odnotowywane w latach 1992-2000, kiedy to przeciętnie w ciągu roku liczba osób pracujących w gospodarstwie zmniejszała się o 1,4%. W konsekwencji w analizowanym okresie odnotowano 22-procentowe zmniejszenie nakładów pracy (z 20,0 do 12,4 AWU na 100 ha UR), przy czym prawie 1/2 tego spadku dokonała się w pięcioleciu 2000-2005. Jednak nadal nakłady te są duże w porównaniu z krajami UE-15. Zbliżoną wielkością nakładów pracy cechowały się jedynie gospodarstwa wysokotowarowe (6,7 AWU na 100 ha).

Na podstawie przeprowadzonych analiz i dostępnych danych empirycznych można stwierdzić, że w 2007 roku populacja wnosząca wkład pracy w działalność rolniczą i nie

otrzymująca za nią wynagrodzenia, liczyła prawie 3935 tys. osób i była niemal o 2% większa niż w 2005 roku, przy czym ten wzrost zaznaczył się głównie w gronie angażujących się do prac w gospodarstwie okazjonalnie.

Biorąc pod uwagę duże zróżnicowanie zakresu angażowania się w pracę w gospodarstwie, jak również rosnące rozpowszechnienie zarobkowania, można wnioskować, że populacja zatrudniona w rolnictwie indywidualnym stanowi część powyżej określonej zbiorowości. Za pracujących w gospodarstwie należy uznać ludność tam zatrudnioną stale w pełnym wymiarze, jak również osoby angażujące się w działalność rolniczą w mniejszym zakresie, jeśli gospodarstwo jest ich głównym miejscem pracy i dominującym źródłem dochodu. Zgodnie z tymi kryteriami można szacować, że zbiorowość zatrudniona w rodzinnym gospodarstwie liczyła ok. 1850 tys. osób. Równoległe z członkami rodziny rolniczej w rolnictwie indywidualnym pracowało stale ok. 30 tys. osób. Populacja zatrudniona w rolnictwie indywidualnym stanowiła ok. 13% ogółu pracujących, a dalsze zmiany w tym zakresie będą zależały od postępów w rozwoju nierolniczych sektorów gospodarki oraz oddziaływania procesów regionalizacji i globalizacji.

LITERATURA

- Frenkel I., Rosner A., 2001. Ludność i wiejski rynek pracy w Polsce. W: *Rynki wiejskie: ziemia, kapitał, praca*. IRWiR-PAN, Warszawa, 122-125.
- Kaleta A., 2005. Wielozawodowość na obszarach wiejskich – perspektywa globalizacji. W: *Polska wieś 2025. Fundusz Współpracy*, Warszawa, 130.
- Karwat-Woźniak B., 2008. Socio-economic characteristics of highly commercial family farms (changes in 2000-2005). *IERiGŻ-PIB*, Warszawa, 9, 40-48.
- Kulawik J., 2007. Efektywność a konkurencyjność. W: *Analiza efektywności gospodarowania i funkcjonowania przedsiębiorstw rolnych powstałych na bazie majątku byłych PGR*. Red. J. Kulawik, W. Józwiak. *IERiGŻ-PIB*, Warszawa, 27-31.
- Rosiek J., 2007. Procesy migracyjne w Unii Europejskiej a funkcjonowanie rynku pracy w Polsce. W: *Wykorzystanie zasobów pracy we współczesnej gospodarce*. Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 84.
- Sztanderska U., 2003. Wstęp. W: *Zasoby pracy w rolnictwie indywidualnym*. GUS, Warszawa, 11.
- Tomeczak F., 1998. *Gospodarstwo rodzinne*. W: *Encyklopedia agrobiznesu*. Fundacja Innowacja, Warszawa, 340.
- Woś A., 2000. Rolnictwo polskie 1945-2000. Porównawcza analiza systemowa. *IERiGŻ*, Warszawa, 56-59.
- Zegar J.S., 2006. Źródła utrzymania rodzin związanych z rolnictwem. *IERiGŻ-PIB*, Warszawa, 73-74.
- Zegar J.S., 2008. Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej. *IERiGŻ-PIB*, Warszawa, 124.
- Ziętara W., 2003. Wydajność pracy w rolnictwie i w różnych typach gospodarstw rolniczych. *Rocz. Nauk. SERiA* 5(1), 317.
- Zwoleński Ł., 2006. Mobilność przestrzenna i społeczno-zawodowa ludności wiejskiej w latach 2000-2005. *IERiGŻ-PIB*, Warszawa, 45-46.

EMPLOYMENT IN INDIVIDUAL AGRICULTURE IN THE PERIOD OF TRANSITION AND EUROPEAN INTEGRATION

Summary. Neuralgic problem of Polish agriculture is the excessive number of workers engaged in this sector. Advancing the desirable structural changes mostly involves the reduction in the number of persons employed in agricultural production. In this regard, paper is aimed in assessment of changes in professional activity of agricultural population and employment in individual agriculture. The main empirical material are the findings from field survey conducted by the IAFE-NRI that covered approximately 4 thousand of family farms of more than 1 ha of agricultural land. It may be concluded that progress in transition of Poland's economy and agriculture to competitive market needs, were accompanied by a major reduction in employment and improvement in the process of work professionalisation in agricultural sector. However, Polish agriculture is still characterised by the excessive number of workers and large scale of unutilized labour resources (17 per cent – a redundant rate).

Key words: employment in individual agriculture, labour inputs

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 9.04.2009

Do cytowania – For citation: Karwat-Woźniak B., 2009. Zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym w okresie transformacji i integracji europejskiej. J. Agribus. Rural Dev. 3(13), 73-81.